

СРЕТО ТАНАСИЋ
(Београд)

БЕЗЛИЧНЕ РЕЧЕНИЦЕ СА УОПШТЕНИМ АГЕНСОМ

Ове реченице имају елемент СЕ као показатељ безличности. Оне, за разлику од других безличних реченица, имају уопштен агенс (људско биће), који је одговоран за вршење радње. Ове реченице се образују са предикатом од прелазних и непрелазних глагола. Када је предикат образован од прелазних глагола, те реченице се могу формално подударати са пасивним рефлексивним реченицама. То је случај када те пасивне реченице имају предикат у трећем лицу средњег рода једнине (што је својствено за предикат безличних реченица) и кад је њихов синтаксички субјекат изостављен. Аутор се у раду бави питањем како се ова хомонимија разрјешава. У другом дијелу рада показује да у српском стандардном језику постоји један случај кад се у овом типу безличне реченице регуларно исказује пацијенс.

Кључне речи: безличне реченице, предикат безличне реченице, пасивна дијатеза, рефлексивна дијатеза, неутрализација транзитивности, глаголска семантика, агенс, пацијенс, генитив пацијенса у безличној реченици.

У српском језику пасивна дијатеза се исказује: а) реченицама са предикатом од прелазног глагола образованим по моделу *јомоћни глагол + шрини йридјев* и б) реченичним конструкцијама са активним обликом прелазног глагола у предикату и елементом СЕ који указује на то да се ради о пасивној дијатези (тзв. рефлексивна конструкција). Пасив као врсту дијатезе карактерише то да се у позицији реченичног субјекта јавља именица у номинативу која представља објекат глаголске радње — пацијенс — и која би при активној дијатези заузимала позицију ближег објекта. То значи да се у позицији субјекта реченице не јавља именица која означава агенс. Уз то, пасивна конструкција је обиљежена имплицираним компонентом динамичности, што значи да се предикатом исказује радња која је (из)вршена у неком одређеном времену¹. И једна и друга поменути конструкција одликује се хомонимношћу, а то значи да не исказују пасивну дијатезу сваки пут кад

¹ Овакву дефиницију пасива као врсте дијатезе дала је Ксенија Милошевић (1972).

се образују. Хомонимичност прве реченице произилази из сложене семантике трпног придјева у саставу предиката. Трпни придјев, наиме, у своје семантичком потенцијалу садржи глаголску и придјевску компоненту. Кад се елиминише придјевска компонента из значења трпног придјева, онда се реченицом исказује пасивна дијатеза. Кад се, пак, елиминише глаголска компонента, онда трпни придјев има значење правога придјева и тада се реченицом не исказује пасивна дијатеза, него се ради о реченици са именским предикатом².

Кад је ријеч о рефлексивним реченичним конструкцијама, о хомонимији се говори на плану разликовања пасивне и рефлексивне дијатезе. Ова хомонимија потиче отуда што према прелазним глаголима — који омогућавају остваривање пасивне дијатезе у реченици — постоје често повратни глаголи. У реченици је тешко препознати да ли елеменат СЕ припада повратном глаголу или је то реченични елеменат који говори да се ради о пасивној дијатези. Идентификацију оваквих реченица омогућавају сложене процедуре, које се свде на то да се утврди је ли именицом у позицији реченичног субјекта исказан агенс (*Дјеца се умивају*, тј. дјеца се сама умивају; *Дјеца се љубе*, тј. дјеца се међусобно љубе) или је исказан пацијенс, а агенс је изван појма означеног именицом у позицији субјекта (*Дјеца се умивају*, тј. неко други умива дјецу; *Дјеца се љубе*, тј. неко други љуби дјецу). У овом другом случају имамо посла са пасивном дијатезом. Ситуација се усложњава чињеницом да се при исказивању пасивне дијатезе оваквом конструкцијом не исказује агенс у стандардном српском језику; тако се ове двије конструкције на формалном плану увијек подударaju³.

Рефлексивној конструкцији са пасивном дијатезом сличан је и један тип безличне реченице. То је безлична реченица са уопштеним агенсом, у нашој литератури позната и као *обезличена реченица*⁴. Овакве обезличене реченице имају корелативне двочлане реченице. Ове безличне реченице се јављају са прелазним и непрелазним глаголима у предикату. Предикат је обавезно, као и код свих других безличних реченица, у трећем лицу јединице и у облику средњег рода (у случајевима

² На овакву природу трпног придјева указивано је одавно у нашој научној литератури, посебно у: Ђорђић 1931; Стевановић 1956; Милошевић 1972; Милошевић 1973; Милошевић 1974; Танасић 1982.

³ О исказивању пасивне дијатезе у рефлексивној конструкцији и начинима за њену идентификацију више се говори у раду Милошевић 1972.

⁴ Станојчић-Поповић 2002, 251. Ове реченице помиње под именом *безличне конструкције* и Стевановић 1991, стр. 94–95. Он помиње придјев *обезличен* у синтагми *обезличени глаголи* (стр. 93).

кад предикат разликује род): Тако *се* овог пута *крнуло* на Србију (Андрић, 416); *Прејричавало се* како носи бремене (Исто, 322).

У погледу синтаксичке структуре ове реченице имају двије заједничке особине са рефлексивним пасивним реченицама. Прво, у њиховој граматичкој структури јавља се елемент СЕ са граматичком функцијом: у безличним реченицама то је знак безличности, док у овим другим служи као показатељ пасивне дијатезе. Друго, радња исказана предикатом ових безличних реченица подразумева постојање агенса. Међутим, агенс се никад не исказује експлицитно. Ако би се он увео, био би уопштен (*човек*, *људи*⁵) и тада реченица постаје двочлана; ово СЕ тада аутоматски испада из реченице. И за рефлексивну реченицу са пасивном дијатезом такође је карактеристично да се агенс не исказује експлицитно. С друге стране, између ова два типа реченица постоји и једна битна разлика. Наиме, у пасивној рефлексивној реченици обавезно се чува податак о правом објекту глаголске радње — именица којом се он исказује добија ранг реченичног субјекта. Кад су посриједи безличне реченице овога типа, постоје двије могућности, зависно од класе глагола: а) предикат отелотворује непрелазне глаголе и ту се ово питање не јавља; б) предикат се оличава прелазним глаголом, а проблем транзитивности се разрјешава на различите начине, али никад увођењем именице ближег објекта у позицији реченичног субјекта.

За двочлане реченице у српском језику карактеристично је да се њихов субјекат често изоставља. Ово управо отвара могућност за појаву хомонимије реченичних структура са елементом СЕ — оних пасивних и безличних са уопштеним агенсом. Таква могућност теоретски постоји онда кад је предикат у форми која одговара форми предиката безличних реченица: остварује се у трећем лицу јединине средњег рода.

У наставку рада ја ћу размотрити неке у језику најчешће присутне појавне видова безличне реченице са уопштеним агенсом, посебно оне са прелазним глаголом у предикату. Уз то, покушаћу да одговорим на једно питање које се, по правилу, не поставља у стручној литератури: јављају ли се у језичкој пракси случајеви међуреченичне хомонимије на релацији пасивна реченица — безлична реченица. Друго питање којим ћу се такође позабавити тиче се односа објекта глаголске радње и безличне реченице са уопштеним агенсом. Питање се, наиме, састоји у сљедећем: да ли се у српском језику обавезно изоставља именица са значењем ближег објекта у оваквим реченицама, или има, можда, случајева кад она ипак бива исказана у реченици овога

⁵ Ивић 1962–63, 95–96; Ивић 1965, 440; Ивић 1983, 76.

типа? Ни ово питање није отворено постављано пред нашу научну јавност.

Када су посриједи безличне реченице устројене непрелазним глаголима, не поставља се питање њиховог односа према рефлексивним глаголима у предикату. Такве безличне реченице егземплификују слjedeћи примјери.

(1)

1. Ту је ... први пут видео како изгледа господски живот ... где се тихо *разговара* и лепо *ојходи* међу собом (Андрић, 11).
2. Треба само закопати педаљ у дубину па да се *наиђе* на гробове и остатке прошлости (Андрић, 127).
3. Зашто опет рат? И докле *ће се рајтовати* (Андрић, 273).
4. Пуковник је примио везирово писмо у коме му јавља да се за документима *џрага* (Андрић, 96).
5. Некад се туде *ходало*, по сунцу, по трави (Ћопић, 97).
6. У таквим расположењима не расту песме и од таквих мисли се *рђаво сјава* и тешко *снива* (Андрић, 135).
7. Само снег и проста чињеница да се *умире* и *одлази* под земљу (Андрић, 121).
8. Лако се *корачало* и још лакше *дисало* (Ћопић, 157).
9. Како да се *не њосрће* од умора и вртоглаве јурњаве која траје већ годинама, а како да се баци све и напусти даљи напор и труд (Андрић, 273).
10. За парче сланине или прегршт брашна *ишло се* ноћу у далека села и *џреговарало* и *цењкало* са сумњивим људима (Андрић, 396).
11. У таквим приликама *рачунало се* у травничкој чаршији и са маленкостима и у свему тражио жељени знак за преокрет *набоље* (Андрић, 19).

Како је већ и речено, у реченици са непрелазним глаголом у предикату нема хомонимије: ријеч је о безличној реченици. На примјеру реченице (9) види се како се у оквиру сложене реченице слажу безлична и пасивна реченица — које повезује постојање елемента СЕ и уопштеност агенса. Два СЕ која служе као показатељ безличне реченице из сусједних предиката свде се у неким приликама на једно — тако је у примјеру (10): *ишло се* и *џреговарало*. Посебно треба нагласити да се под истим условима у једном СЕ могу објединити два, од којих је једно СЕ из безличне реченице, а друго из рефлексивне — ка-

ко је у примјеру (1): *разговара се* (разговарати) и *ојходи* (опходити се) и примјеру (10): *ишло се* (ићи), *преговарало* (преговарати) и *цењкало* (цењкати се). Примјер 11 илуструје могућност свођења два граматичка СЕ на једно кад је једно СЕ показатељ безличности, а друго показатељ пасивности. Дакле, и ово, граматичко СЕ у том погледу се понаша као и оно глаголско⁶.

Када су у питању прелазни глаголи, онда се обезличене реченице образују тако што се именица објекта радње у акузативу без предлога изоставља. То се чини на два начина: а) уз безличну реченицу јавља се објекатска клауза, б) неутралише се транзитивност глагола у предикату.

У савременом српском језику често се јављају безличне реченице са клаузом у функцији објекатске допуне. Тако је у следећим примјерима.

(2)

1. *Не зна се* шта је фон Митереру било теже трпети (Андрић 2, 107).
2. *Не би се* никад *рекло* да и овакви умни ... људи могу бити судбоносни (Андрић, 368).
3. Али чим *се сазнало* да се Наполеон вратио у Париз, ствари су узеле блажи обрт (Андрић, 415).
4. Већ *се* на први поглед *видело* да је то жена којој треба много места у свету (Андрић, 108).
5. У једном *се* [писму] *налагало* да се конзул ограничи на дружење са страним конзулима (Андрић, 40).
6. По задаху *се осећало* да је просторија била, за данашњу прилику, први пут те зиме отворена и загрејана (Андрић, 32).
7. По кућама и дућанима *се њрича* како је шест хришћанских царева ударило на Бунапарту (Андрић, 417).
8. Куга је дошла на Стамбол, и то на пределе где *се не њамџи* да је долазила (Андрић, 379).

⁶ На могућност свођења два СЕ на једно кад је посредни идентичан агенс, већ је, другим поводом, скренута пажња у Ивић 1983, 79.

О свођењу два СЕ код повратних глагола говори се у раду Ивић 1997. Поред јединственог (уопштеног) агенса овдје је битно још и то да све радње представљају „јединствену ситуациону целину“ — што је утврдила као један могући услов за елипсу глаголског СЕ (код повратних глагола) М. Ивић (1997, 30–32). У овом примјеру (10) остварен је исти тај услов.

9. Иначе, *поверова се*, најпосле, у целом полку да се иде на Турке (Црњански, 92).
10. Али му је жалобитније кад *се каже* да јунак иде уз горицу чарну (Ђопић 1, 84).

На овакав начин устројавања обезличених реченица са прелазним глаголима у предикату у нашој литератури већ је скренута пажња⁷. У предикату оваквих реченица најчешће се јављају глаголи говорења у ширем смислу (в. примјер 5, нпр.), мишљења, осјећања чулима. Увођење објекатске клаузе у одговарајући однос са овим предикатима аутоматски се губи могућност присуства именице ближег објекта. Тако се и елиминише могућност међуреченичне хомонимије: нема услова да се оствари пасивна дијатеза у рефлексивној конструкцији.

Безлична реченица с прелазним глаголом у предикатској функцији јавља се и у случају кад се њома утврђује да је у претходној у питању директни говор. Тако је у сљедећим примјерима:

(3)

1. Највећа... незапосленост у Европи — *наводи се* у извештају (ТВБг, 16. 08. 2004, Дневник 2).
2. То је највећи раст привреде у последњих пет година, *тврди се* у саопштењу Владе.
3. Испитује се узрок загађења ваздуха у Панчеву, *каже се* у саопштењу Министарства.
4. „Коме Баки преврне сахан, тај више не руча“, *говорило се* тада за њега (Андрић, 178).

И овдје се прелазност глагола неутралише присуством реченице која припада директном говору, као што је то и у претходном случају. Ове конструкције лако се могу трансформисати у сложене реченице с објекатском реченичном допуном: У саопштењу Министарства *се каже* да се испитује узрок загађења ваздуха. Слично се може тумачити неутрализација прелазности глагола и у уметнутим реченицама: То је био, како *се говорило*, човек господског порекла (Андрић, 169); После збацивања Селима са престола и он је био, *каже се*, више мртав него жив (Андрић, 169)⁸. И ове реченичне конструкције би се могле лако трансформисати на претходно поменути начин.

⁷ Ивић, 1983, 75; Удовичић 2004, 64–65.

⁸ Оваква рјешења наводи и Удовичић 2004, 64–65.

Безличне реченице јављају се са прелазним глаголом у предикату и кад нема допунских, објекатских клауза или њима сличних конструкција. Тада се безличност рефлексивних реченица са прелазним глаголом у предикату обезбјеђује координацијом овога предиката са безличним предикатом који остварује непрелазни глагол. Тако је у сљедећим примјерима:

(4)

1. Двадесет пет година се ишло, *штражило* и *налазило*, *губило* и поново *свишцало* (Андрић, 447).
2. Само се путује. Путује се и *шроши* (Андрић, 447).

Има случајева кад се у рефлексивној конструкцији елиминише хомонимија у корист безличне реченице и кад су у питању прелазни глаголи а нису у координацији са непрелазним. Такви су примјери који слиједе.

(5)

1. По кућама и дућанима се прича ... како *се неће* ни *орати* ни *копати* ни *жњети* док Бунапарта не буде савладан (Андрић, 417).
2. Ове године *се сеје* нешто касније (Разг.).
3. Тако *се говори*, а нико не зна је ли истина (Разг.)

У оваквим случајевима лако се препознају безличне реченице. Транзитивност је неутралисана па се зато и не јавља могућност хомонимије. Нису сви прелазни глаголи подједнако подобни неутрализацији транзитивности. На основу наведених примјера може се закључити да је неутрализација транзитивности могућа код глагола говорња, мишљења и осјећања чулима и код неких глагола физичких радњи који дозвољавају само једном малом броју именица да се нађу у позицији директног објекта⁹. Зато је и могуће елиминисати тај објекат пошто његово именоване не уноси забуну у комуникацији.

Има глагола који поред директног објекта имају и индиректни. Они се у рефлексивним реченичним конструкцијама често јављају са даљим објектом и неутралисаном валенцијом за ближи објекат. Тако је у примјерима који слиједе.

⁹ Ово констатује и Удовичић 2004, 64.

(6)

1. То су ти „срчали пенцери“ о којима *се њричало и њевало* (Андрић, 31).
2. Јавио да *се* у Конаку много *говори* о Наполеоновом поразу у Русији (Андрић, 393).
3. *Говорило се* само о царевој женидби (Андрић, 326).
4. Понајвише *се говори* о кухињи (Андрић, 133).
5. Сам носи командантово писмо у коме *се* о њему *говори* са највећим похвалама (Андрић, 147).

Иако увођење даљег објекта не значи обавезно одсуство ближег, најчешће се ближи објекат неутралише: тежиште информације је на ономе што се исказује именицом даљег објекта. Има, додуше, и таквих глагола који могу имати ближи објекат, али се он елиминише увођењем даљег објекта. Тако је у следећим примјерима:

(7)

1. Јер је, као свака промена, отварало читав низ нових питања (...), на која *се* раније *није мислило* (Андрић, 331).
2. У вртићу *се њази* на децу (Разг.).

Пошто је неутралисан ближи објекат, јасно је да се ни у овим реченицама не може говорити о пасивној дијатези — оне су једнозначне.

У досадашњем излагању навођени су случајеви када рефлексивна реченична конструкција са прелазним глаголима у предикату има једнозначну интерпретацију: кад је то безлична реченица. Има, међутим, и таквих случајева кад се рефлексивна конструкција схвата као пасивна иако није исказан објекат глаголске радње — као субјекат такве реченице. Такве случајеве илустрјују следећи примјери:

(8)

1. Сваке године [је], иза Госпојине, слао манастиру по две оке меда и овчју кожу, са поруком: „да *се њреда* оном рубану што лијечи болесне“ (Андрић, 238).
2. Унакрсна обрада земљишта је могућа само у млађим воћњацима ... *Примењује се* при гајењу врста које су по својој природи бујне (Лучић, 442).
3. Мало *се њримерује* у пракси јер *се* земљиште нерационално *користи* (Лучић, 442).

У овим реченицама глаголска семантика не дозвољава неутрализацију ближег објекта: она захтијева да се идентификује објекат глаголске радње, био он експлицитно исказан или не. Исто је и у следећим примјерима, гдје су исказани објекти као субјекти рефлексивних реченица са исказаном пасивном дијатезом:

(9)

1. У задимљеним баровима *ћраве се* разне комбинације (Политика, 31. 12. 2003, А 4).
2. Сат се тамо *не носи* (Политика, 31. 12. 2004, А 5).

Субјекат ових реченица може се изоставити само у контексту у коме је он препознатљив. Може се, и без подробијег испитивања, рећи да је списак оваквих глагола, који не дозвољавају неутрализацију транзитивности велик и разноврстан.

Нису чести случајеви у пракси кад се не може са сигурношћу једнозначно одредити оваква рефлексивна реченична конструкција. Навешћу примјер за који би се то могло рећи.

(10)

1. Како да *се види* јасно и разуме *машта* у општој и непрестаној трци и јурњави (Андрић, 273).

Не може се посигурно тврдити да замјеница *шта* није објекат и глаголу *видети*, а онда би се и реченица са тим глаголом у предикату схватала као двочлана. С друге стране, ништа нам, ни у ширем контексту, не говори да је то тако недвосмислено.

Како се из приказане језичке грађе види, у српском језику су честе безличне реченице са уопштеним агенсом код којих се у предикату јавља прелазни глагол.

У наставку рада биће ријечи о другом питању које је постављено на почетку: може ли се у безличној реченици са уопштеним агенсом исказивати експлицитно и пацијенс радње прелазног глагола? Како је познато, у српском језику пацијенс се, као објекат радње прелазних глагола, исказује у пасивним реченичним структурама, како оној са трпним придјевом, тако и у рефлексивној. Именица која обиљежава пацијенс добија у реченици статус субјекта. Између рефлексивне пасивне реченице и безличне реченице са уопштеним агенсом најкрупнија разлика се управо огледа у томе што се у безличној реченици не

исказује експлицитно пацијенс — објекат радње који у активној реченичној форми бива исказан акузативом.

Истина, у већем броју словенских језика појављују се, у различитој мјери, овакве безличне реченице код којих се пацијенс исказује именицом у акузативу без предлога. У пољском језику таква реченица припада и језичком стандарду. Ради се о реченицама са предикатом у трећем лицу једнине у средњем роду које поред елемента СЕ, као знака безличности, имају исказан и објекат у акузативу: *Мене се критикује*. О раширености ове реченичне конструкције у словенским језицима и о њеном присуству на хрватском говорном подручју бившег српскохрватског језика писала је Ксенија Милошевић (Милошевић 1980). Она ту конструкцију назива *квазијасивна реченица*. О њој се у сербокроатистичкој нормативистици подоста писало, пошто се она из других словенских језика, али и из њемачког и италијанског, пренијела и на хрватско говорно подручје. Углавном су сви нормативци, из Хрватске, све до пред крај двадесетог вијека, одбацивали ту конструкцију, наводи Ксенија Милошевић. Ове квазипасивне реченице никад нису биле карактеристичне за српски језик — ни за његов дијалект ни за српски стандардни језик, па чак ни за супстандард¹⁰.

Ипак у српском језику постоји један случај кад се у безличној реченици са уопштеним агенсом може експлицитно исказати и пацијенс. О томе се мало говорило.

Познато је, наиме, да се у српском језику ближи објекат у одређеним приликама исказује и генитивом без предлога. То се дешава у два случаја: а) кад је предикат у одричној форми (тзв. словенски генитив), б) кад се именицом ближег објекта исказује партитивност. Тако је у сљедећим примјерима:

(11)

1. Тако су наступила она времена у којима свака настоји да буде мален и невидљив, свака тражи *заклона* и *скровишта* (Андрић, 413).
2. Сиротиња ... у помисли на храну и огрев које ће тим изласком набавити налази *снаге* да све поднесе (Андрић, 123).

¹⁰ Ксенија Милошевић (Милошевић 1980) то тврди и на основу литературе која се овим питањем бавила, а и сама је тако утврдила. На ову конструкцију слично гледа и М. Ивић 1983, 72–73. На овакав закључак упућују и резултати истраживања ове конструкције на српском терену које је обавила Љ. Суботић. Ауторка је показала да се за већину примјера које је она сакупила може рећи да су у српски језик унесени са хрватског говорног подручја, а иначе такве конструкције су неприхватљиве за представнике српског језика (Суботић 1996).

3. Све памти за будућност и свему налази *лека и ѿмоћи* (Андрић, 126).
4. Жена би одболовала, тражила и налазила *хране* у одушевљењима и огорчењима друге врсте (Андрић, 106).
5. Знам поуздано, и то вам кажем отворено, да *благослова* неће наћи нигдје (Андрић, 361).
6. Цела старинска Хофизадића кућа испреграђивана је по неким плановима госпође конзуловице којима нико није видео *краја* ни *смисла* (Андрић, 109).
7. Из његовог разговора могло се закључити да он не види *краја* ратовању ни Наполеоновим освајањима (Андрић, 310).

Ове реченице би се могле трансформисати у реченице са елементом СЕ као показатељем безличности уз изостављање лексичког показатеља агенса и уз немогућност постојања субјекта. Дакле, могу се трансформисати у *безличне реченице са уопштеним агенсом*. Ако су безличне реченице које су досад навођене корелативне са двочланим реченицама са ближим објектом у акузативу, онда би ове биле корелативне са двочланим реченицама које имају ближи објекат у генитиву и њихова структура не онемогућује присуство генитива као ознаке пацијенса:

(12)

1. Тада су наступила она времена у којима свако настоји да буде мален и невидљив, тражи се *заклона* и *скровишта*.
2. У помисли на храну и огрев који ће се тим изласком набавити налази се *снаге* да се све поднесе.
3. Из његовог разговора могло се закључити да *се не види краја* ратовању ни Наполеоновим освајањима.

И заиста се не може овим реченицама приговорити да нису граматичне и да не одговарају духу српског језика. Уосталом, такве реченице налазимо у различитим текстовима савременог српског језика, о чему свједоче примјери који слиједе.

(13)

1. Године пролазе, радови се шире и расту, али им *се не види краја* ни *смисла* (Андрић 1, 42).
2. Из ове таме ниједном напору *се не види краја* (Андрић, 25).

3. *Не зна му се ни гласа ни трага* (Речник САНУ, књ. 7, под *знайи* изр.).
4. Умесно би било кад *би се* и о овој, и другим сличним, дистинкцијама, *йовело рачуна* приликом будућих граматичких описа српског језика (ЈФ 54, 3).
5. Симптоми [се] могу заменити ако *се не води рачуна* о месту оштећења (Лучић, 473).
6. Растопљеној маси *додаје се брашна* уз стално мешање (Рецепт).
7. На крају се *сија шећера* по укусу (Рецепт).

На основу примјера (3), гдје се ради о устаљеном изразу, може се тврдити да овакве реченице нису новијег датума у српском језику, за што има и других потврда¹¹. Ове безличне реченице су стварно корелативне са оним активним реченицама које имају генитив без предлога у позицији ближег објекта. То проистиче из чињенице да се у њима генитив јавља у ситуацијама идентичним оним које су познате кад је у питању активна реченица са генитивом ближег објекта. У вези са овим треба напоменути да се овакав модел безличне реченице не јавља када се подударају генитив и акузатив¹². То је зато што се у таквим случајевима не би правила разлика између ове, у српском језику регуларне, безличне реченице и тзв. квазипасивне реченице.

Изложено се може свести на сљедеће. У српском стандардном језику честе су безличне реченице са уопштеним агенсом, тзв. обезличене реченице. Када се предикат ових реченица остварује прелазним глаголом, ове реченице се могу формално подударати са рефлексивним пасивним реченицама. То је случај кад се ове пасивне реченице уобличавају са предикатом у трећем лицу јединине средњег рода и са изостављеним субјектом. У језичкој пракси ова хомонимичност се најчешће разрјешава. Да би се оваква конструкција интерпретирала као безлична реченица са уопштеним агенсом и присутним елемен-

¹¹ У раду Љ. Суботић (1996, 76) наводе се примјери и из језика Јована Хаџића: *ретко се и коњских кола налазило; Налазаше се и села царских и сл.*

¹² Примјер: *да се мене ишйало*, који наводи Милошевић 1980, 57 — прије би требало видјети као корелат према двочлавној реченици са генитивом ближег објекта. У српским говорима у Босни и Херцеговини присутна је појава да се уз глагол *ишйа-йи* и без негације именица *људи* и имена *људи*, као и одговарајућих замјеница, јављају у генитиву без предлога: *Питај људи; Пито сам Јове*. Рекло би се и: *Да се ње ишйало*, а не: *Да се њ у ишйало*. Међутим, примјер из с. Госпођинаца *Пошйовало се старијег брата*, који наводи Љ. Суботић (1996, 76), морао би се сматрати за квазипасивну конструкцију, вјероватно импортовану са стране.

том СЕ као знаком безличности, потребно је да се елиминише могућност увођења именице пацијенса у позицију реченичног субјекта, што је својствено рефлексивној пасивној реченици. То се остварује на два начина: а) увођењем објекатске клаузе или неке њој сличне у однос према предикату рефлексивне реченичне конструкције, б) неутрализацијом глаголске транзитивности. Анализа је показала да у српском језику постоје одређене семантичке класе глагола који су подобни за ову другу операцију. То су глаголи говорења, мишљења, осјећања чулима, затим неки глаголи физичких радњи, као што су: орати, копати, сијати, жњети, градити и сл. Они подразумевају ограничен број именица које могу доћи у позицију ближег објекта. С друге стране, постоје глаголи који обавезно захтијевају експлицитно исказивање ближег објекта; у рефлексивној пасивној конструкцији то је реченични субјекат. И кад се он не исказе у овим реченицама, прелазност се не елиминише, подразумева се постојање пацијенса. Кад су покриједи овакви глаголи, ријетко се сусрећу безличне реченице са уопштеним агенсом.

Постоји у српском језику подврста безличних реченица са уопштеним агенсом које се могу сматрати корелативним са двочланим реченицама код којих је ближи објекат исказан генитивом без предлога. У таквим обезличеним реченицама ближи објекат се исказује у овоме истом падежу. Наша литература је неоправдано занемаривала овакве реченице. А оне управо свједоче да је у томе једном случају исказив пацијенс и у овом типу безличних реченица.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић 1931 — Петар Ђорђевић, *О старословенским шириним придевима*, Јужнословенски филолог XI (Београд), 89–173.
- Ивић 1962–63 — Милка Ивић, *Категорија „Man Sätze“ у словенским језицима*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду VII (Нови Сад), 111–119.
- Ивић 1963 — Милка Ивић, *Основне типолошке карактеристике српскохрватске имперсоналне реченице*, Књижевност и језик X/1 (Београд), 18–24.
- Ивић 1965 — Милка Ивић, *О неким проблемима структуре словенске просте реченице*, *Slavia XXXIV/3* (Праг), 438–442.
- Ивић 1983 — Милка Ивић, *Лингвистички огледи*, Београд.
- Ивић 1997 — Милка Ивић, *Смисао елијсе глаголског се*, Јужнословенски филолог LIII, 29–33.
- Милошевић 1972 — Ксенија Милошевић, *Неки аспекти семантичког односа конструкција: пасивне (са шириним придевом) и рефлексивне у савременом српскохрватском језику*, Књижевни језик I/3–4 (Сарајево).

- Милошевић 1973 — Ксенија Милошевић, *Темпорално значење и синтаксичка вриједност конструција Cop (praes., perf.) + part. pass. у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XXX/1–2 (Београд), 423–437.
- Милошевић 1974 — Ксенија Милошевић, *Улога имперфективног вида и неких других елемената глаголског значења у семантичком конституисању и интерпретацији једног типа предиката*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XVII/1, (Нови Сад) 139–171.
- Милошевић 1980 — Ксенија Милошевић, *Један неграматични реченични модел у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XXXVI (Београд), 47–63.
- Станојчић–Поповић 1995 — Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамађика српског језика*, Београд.
- Стевановић 1956 — Михаило Стевановић, *Глаголски облици пасива*, Наш језик н. с. VII/7–10 (Београд), 205–216.
- Стевановић 1991 — Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса* (1: 1969, Београд).
- Суботић 1996 — Љиљана Суботић, *Још једном о моделу имперсоналне реченице с акузативом директног објекта*, Српски језик I/1–2 (Београд), 70–77.
- Танасић 1982 — Срето Танасић, *Пасивне конструције са шириним придевом у српскохрватском језику*, Радови IX Института за језик и књижевност (Сарајево), 65–124.
- Удовичић 2004 — Свјетлана Удовичић, *Имперсоналне реченице у Кочићевим приповијеткама*, Филозофски факултет у Бањој Луци, магистарски рад, (Бања Лука).

ИЗВОРИ

- Андрић — Иво Андрић, *Травничка хроника*, Нолит, Београд, 1981.
- Андрић 1 — Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, Слово љубве, Београд, 1978.
- ЈФ — *Јужнословенски филолог*, Београд.
- Лучић — Предраг Лучић и др., *Вођарство I*, Београд, 1996.
- Политика — *Политика*, дневни лист, Београд.
- ТВ Бг — *Телевизија Београд*.
- Ћопић — Бранко Ћопић, *Пролом*, Просвета и други, Београд, 1983.
- Ћопић 1 — Бранко Ћопић, *Доживљаји Николећине Бурсаћа*, Просвета и други, Београд, 1983.
- Црњански — Милош Црњански, *Сеобе*, прва књига, Нолит, Београд, 1973.

Резюме

Срето Танасић

БЕЗЛИЧНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С ОБОБЩЕННЫМ АГЕНСОМ

В сербском языке, а также в других славянских языках, предложения бывают двухчленными, в которых предикат сопровождается субъектом, и одночленными, в которых субъект отсутствует. Одночленные или безличные предложения характеризуются несколь-

кими типами. Особый тип представляют безличные предложения с обобщенным агенсом. Для этих предложений характерно то, что наряду с обязательным наличием предиката в третьем лице единственного числа среднего рода также наличествует элемент СЕ для обозначения безличности. Для выполнения действия, выраженного предикатом, ответственность несет агенс (человеческое существо), которое никогда эксплицитно не выражается. Им всегда противопоставляются коррелятивные двучленные предложения (Понајвише се говори о кухињи (Андрич) — Гости понајвише говоре о кухињи).

Когда предикат в данных предложениях выражен переходным глаголом, они формально могут совпадать с возвратно-пассивными предложениями. Это случается тогда, когда пассивное предложение в возвратной конструкции оформляется с помощью предиката в третьем лице единственного числа среднего рода и с опущенным субъектом. Для того чтобы такую конструкцию интерпретировать как безличное предложение с обобщенным агенсом, когда СЕ является показателем безличности, а не пассивной диатезы, необходимо каким-нибудь образом элиминировать возможность включения существительного-пациенса в позицию субъекта в предложении, что характерно для возвратного пассивного предложения. Это осуществляется двумя способами: а) включая — объектную или ей подобную клаузу, установить связь с предикатом возвратной конструкции предложения, б) нейтрализовать глагольную транзитивность. На основании проведенного анализа языкового материала автор пришел к выводу, что в современном сербском языке есть определенные семантические классы глаголов, подходящие для второй операции. Это глаголы говорения, мышления, ощущения, затем некоторые глаголы, обозначающие физические действия, какими являются *орати*, *копати*, *сијати*, *жњети*, *градити* и т.п. Они подразумевают ограниченное число существительных, которые могут попасть в позицию близкого объекта; их легко предугадать. С другой стороны, есть глаголы, которые обязательно требуют эксплицитно выраженный близкий объект, пациенс. В возвратно-пассивном предложении это субъект в именительном падеже. И когда он не выражен, не элиминируется переходность глагола; наличие пациенса подразумевается. Редко встречаются безличные предложения с обобщенным агенсом при наличии таких глаголов в предикате.

Автор также наглядно показал, что нет абсолютного правила, согласно которому в этих безличных предложениях с переходным глаголом в предикате пациенс эксплицитно не выражается. Есть один подтип таких предложений, в которых пациенс выражается. Это предложения, которым противостоят коррелятивные двучленные предложения с прямым объектом в родительном падеже без предлогов: *Радови се шире и расту*, али им се не види *краја* ни *смисла* (Андрич). Данный способ образования безличных предложений с обобщенным агенсом не был предметом исследования в нашей грамматической и научной литературе.